

אתנוגרפיה בהולה: בערבות הזמן האבוד

הגר חגי'י-ברגר*

תקציר

מאמר זה מבקש להציע מתודולוגיה אתנוגרפית – 'אתנוגרפיה בהולה', הפועלת בתוך אירועים חברתיים, ביטחוניים, אפידמיולוגיים ואחרים, אשר בשל אופי האירוע אינם מאפשרים כניסה איטית וזהירה לשדה. על פי המשנה זו של החוקרת, ביכולתה של האנתרופולוגיה לספק פרשנות והבנה גם לאירועים אלו, אך לשם כך יש להגמיש את התפיסה האתנוגרפית הקלאסית ולפעול במהירות בשדות מחקר זמניים, במצבי חירום ובזמן האירוע עצמו. מכיוון שאירועים אלה מתרחשים בהפתעה או בהפתעה יחסית, גם הכניסה אליהם מתבצעת ללא הכנה מראש.

כדי להסביר את נחיצות האתנוגרפיה הבהולה, איעזר בשני מחקרים שערכתי בשיטה זו: הראשון במאהל רוטשילד בתל אביב בקיץ 2011 והשני בתקופת הבידוד הראשונה בעקבות התפרצות הקורונה בחורף 2020.

סוגיית הזמן היא מהותית ליישום מתודולוגיה זו, שכן הנתונים נאספו בבהילות ומתוך תחושה שהשדה עלול להיעלם בכל רגע ולהותיר חלל מחקרי. מכאן שאיסוף הנתונים והבהילות באיסופם תעמוד בבסיס הצגת שיטת האתנוגרפיה הבהולה, לא כתחליף קבוע לאתנוגרפיה הקלאסית – אלא מכורח הנסיבות, ומתוך אמונה בשיטה האתנוגרפית ככלי ניתוח יעיל ושימושי להבנת תופעות חברתיות ותרבותיות מיידיות.

מילות מפתח: מחקר איכותני, אתנוגרפיה, אתנוגרפיה בהולה, מחאה חברתית, קורונה

*הגר חגי'י-ברגר, הפקולטה למדעי החברה והרוח, הקריה האקדמית אונו.

הקדמה

מרסל פרוסט כותב בספרו 'בעקבות הזמן האבוד' כי גני העדן האמיתיים הם גני העדן שאיבדנו, ומכאן נובע הצורך האובססיבי להיות שם, בלב ובעט, לכתוב את החיים בזמן אמת, בפרוטרוט, ולזכור כדי להבין. בהמשך למחשבה זו, הפנטזיה של האנתרופולוגיה היא לצאת לשדה עם תרמיל, עט ומחברת ולגלות תרבויות שונות, גם אם מדובר בתרבותה שלה; להיות במחיצת אנשים, לשוחח איתם ולהכירם לעומק, לשהות ולהשתהות. כך דמיינתי גם אני את עבודתי כאנתרופולוגית במהלך לימודי התואר הראשון: מפגש איטי ובלתי אמצעי עם נשים וגברים, חייהם ותרבותם. אף אם לעיתים מפגש זה היה קשה, כוחה של עבודת השדה נותר איתן. אלא שהעידן הפוסטמודרני מתאפיין באירועים מהירים, דחוקים וגדושים (Bauman, 2000), המחייבים לעבוד במהירות ובאופן ממוקד – דבר המאתגר את המתודולוגיה הקלאסית של האנתרופולוגיה. כך נוצרו מתודולוגיות קצרות-מועד. מאמר זה מתמקד בגני העדן שאנו עשויים לבכות את אובדנם – אותם אירועים שנוכחים בהפתעה ועלולים להיעלם במהירות, ועל כן קיימת דחיפות לאיסוף חומרים מהשדה בזמן אמת. אולם מהו תפקידה של האנתרופולוגיה באירועים כאלו? מהן הסגולות של מחקר במצבים המחייבים איסוף מידי של חומרים, ראיונות ותצפיות וכתובת יומן שדה גדוש ואינטנסיבי?

במאמר זה אני מציעה מתודולוגיה שמנסה לשמור אמונים לאתנוגרפיה הקלאסית, אך פועלת בהילוך מהיר יותר בשל אופי השדה הנחקר, זה שנוצר בתוך אירוע חברתי זמני וחד-פעמי. אציג תחילה את בחירתי כאנתרופולוגית לשוטט בערבות הזמן האבוד בלי לתת לתחושת האובדן לסחרר אותי. לאחר מכן אציג את הקשר בין האתנוגרפיה הקלאסית לבין מתודולוגיות שהתפתחו על בסיסה בעידן הפוסטמודרני, ואבחין בינן ובין האתנוגרפיה הבהולה. לבסוף אעלה דילמות מתודולוגיות ואתיות הקשורות לגישה זו ואציג כמה תובנות מעשיות מניסיוני.

שני המחקרים שעליהם אתבסס לצורך הצגת הדברים צצו ללא הכנה מוקדמת, ובשל חשיבותם ופוטנציאל הלמידה מהם הם חייבו איסוף נתונים מהיר. אראה כיצד האיסוף המהיר של הנתונים אפשר ללכוד רגע תרבותי-חברתי בזמן אמת, וסייע בהבנת הצרכים, המחשבות והמאווים של נשים וגברים בעת ההתרחשות. למחקר מסוג זה יש חשיבות אקדמית, אך בעיקר חשיבות יישומית, מכיוון שהוא מאפשר לחוקרים וחוקרות לקחת חלק בהבנת האירועים ולתת מענה מידי, גם אם חלקי, כפי שנעשה במערכים אחרים (ביטחוני, כלכלי, משפטי ורפואי). מעצם מהותם, מדעי החברה מחויבים לשדות אלו לא רק בדיעבד, אלא כמענה פרקטי מידי.

המודעות העולמית לצורך באתנוגרפיה בהולה עלתה בעקבות שני מצבי חירום: אסון פוקושימה (Slater, 2013) ותנועת המחאה העולמית – שניהם בסביבות 2011. חוקרים שונים (למשל, Gill, 2013; Figueroa, 2012; Yamashita, 2014) התלהבו מהאתגר הזה והציעו רעיונות ראשוניים לקידום הנושא. מתודולוגיות מחקר זו שמה לה למטרה לאסוף נתונים על אירוע חדש, מתהווה, משמעותי בחיי הפרט או החברה, המוביל למצב חירום. תחילתו של האירוע ומשכו אינם ידועים מבעוד מועד, ולפיכך קיימת דחיפות לתעד את האירועים והשפעתם וכן את התוצאות הצפויות. באופן זה מאפשרת האתנוגרפיה הבהולה לתפוס מצב קיומי לימינלי, שמצד אחד מפרק את הידוע והמוכר ומן הצד האחר הוא מעורפל ביחס למציאות המתהווה.

האירוע הבהול מפר את השגרה ולכן האדם מצוי בשלב מעבר – עד לחזרתו לשגרה שהכיר או לאימוצה של שגרה חדשה. אשר על כן, לימינליות היא מאפיין מרכזי של אתנוגרפיה בהולה. מושג הלימינליות נטבע על

ידי האנתרופולוג ואן גנפ (Van Gennep, 1909/2004) והורחב על ידי ויקטור טרנר (Turner, 1961, 1977). במחקרו על שבט הנדמבו זיהה טרנר שלבי מעבר כשלבים שבהם הגבולות הקבועים של החיים לא רלוונטים יותר. באזורים אלו מתקיימים חוקים פנימיים שאינם חלים על חיים מבחוץ או על חיים המתפתחים מאוחר יותר. בשל המצב הלימינלי, ניתן לראות את השדה שבו מתרחשת אתנוגרפיה בהולה כנקודה ארכימדית שאליה מתכנסים נקודת המבט של החוקר, מושאי המחקר והאירוע המתהווה. נקודה זו מאפשרת השקפה חיצונית משתנה, שבה כל המשתתפים, בהווה ובעתיד המתהווה, יכולים לראות את העבר הקרוב. בחינת האירוע המתמשך הדינמי והמפתיע מציעה התבוננות פילוסופית הנוגעת לקיום האנושי, תוך קשירת מרחבי זמן (לא לכאן ולא לשם, תוך כדי, בו זמנית, גם שם וגם כאן). בהקשר החברתי מצב בהול הוא מצב לא מסודר, הוא מערער את הסדר ובורא דבר שאינו ידוע. לעיתים הוא הופך להיות משמעותי ומשאייר אחריו זיכרון חברתי, ולעיתים לא. בכך הוא שונה מההיבט הלימינלי "המסודר" המוכר בהקשרו הטקסי, אך בכל זאת הוא יוצר מרחב לימינלי, מרחב לפירוק הזהות והתפיסות באשר למצב שהיה ומחשבות באשר למצב שיהיה.

כשמדובר באתנוגרפיה בהולה חוקרים צריכים למצוא פתרונות מתודולוגיים יצירתיים כדי להתמודד עם הזמניות של האירוע והשדה ועם ההיעלמות האפשרית של משתתפי המחקר, לדוגמה שימוש בראיונות וירטואליים או ראיונות בשעות לא שגרתיות או בעיצומו של אירוע. כמו כן, מחקר ארעי שכזה מחייב מודעות מיוחדת לסוגיות אתיות בשל בהילות הכניסה לשדה, הופעתו המפתיעה של השדה, קיומו החולף והאירועים הרבים הבאים זה אחר זה במהירות. אלו מביאים לכך שהחוקרת מנהלת את מחקרה בהתלהבות, אלתור ולהטוטנות. עם זאת, אתנוגרפיה בהולה לא חייבת להיות אתנוגרפיה נמהרת שזונחת דרישות חיוניות של אתיקה ואיסוף שיטתי של חומרים מהשדה.

אתנוגרפיה בהולה מסתיימת כאשר מצב החירום הופך לשגרה. לכן תפקידו של מחקר כזה הוא בין היתר להבין תהליכים חברתיים ותרבותיים העשויים לשפוך אור גם על מאפייני הקהילה בתקופות שגרה. ההבנה של אירועים אלה מראה שבעיות דחופות הן סימפטומים של בעיות מבניות בסיסיות, המחייבות דיון מעמיק.

מתוך כך ראוי לשאול, עד כמה אנו יכולים להבין אירועים מתהווים בעת התרחשותם? האם לעבודה שנעשית בזמן דחוק יכול להיות עומק, כפי ששואלת סטרת'רן (Strathern, 2005)? יש להתייחס לשאלה זו לפני שניגשים לאתנוגרפיה בהולה. יתרה מזאת, חשוב לדון בנושאים מתודולוגיים כמו יכולתו של החוקר לשמור על ניטרליות, אמפתיה וחמלה. לצערי, בשל מגבלות המקום, לא אוכל להתייחס כאן למכלול ההיבטים האתיים של אתנוגרפיה בהולה, ואגע באחדים מהם בפרק הדילמות האתיות.

גילוי וכניסה לשדה בהול

האירוע הראשון שבו השתמשתי באתנוגרפיה בהולה היה מחאת האוהלים, שהתקיימה בתל אביב ביולי 2011 כחלק ממחאת האוהלים העולמית. כך כתבתי אז ביומני האיש:

לפני שאני סוגרת את היום ונותנת ללילה את מקום הכבוד שלו, עוד דבר שמטריד אותי, לכאורה חסר משמעות, מכל היום הזה שהיה דחוס כמו קודמיו כך שכל רגע בו הוא חסד גדול. בדרך הביתה פניתי לשדרות רוטשילד וראיתי התארגנות של כמה אנשים. היה נראה שיש שם התרחשות,

מסיבת רחוב, מוזיקה ובעיקר רוח של שחרור. משהו בחופש הזה, הסמוך לחופש הגדול, היכה בי. רציתי להניח את האוטו בצד ולהצטרף.

הציטוט מתאר את החוויה הראשונה שלי בשדה המחקר. בזמן שכתבתי את הדברים המאהל נראה לי כמו התארגנות ארעית של כמה צעירים בחופש הגדול הבאים לחגוג. באותה תקופה כתבתי הצעת מחקר לדוקטורט וכבר התחלתי לעבוד בשדה אחר, אך המפגש עם מקימי האוהל הראשון בישראל היה סרנדיפי. למוחרת הורדתי את בנותיי בגן והמכונית לקחה אותי לרוטשילד. במשך שלושה חודשים ביצעתי אתנוגרפיה במאהל רוטשילד. שהייתי במאהל בכל רגע פנוי, מתוך הבנה שאירוע שכזה לא יכול להימשך פרק זמן ארוך ולכן אי אפשר להיכנס אליו במתינות האתנוגרפית הרגילה.

האירוע השני שנקלעתי אליו בבהילות היה התפשטות נגיף הקורונה בישראל, החל מסוף ינואר 2020. אחותי חזרה מסין לישראל בפברואר ומייד נכנסה עם בעלה לבידוד, אף שבאותה עת עדיין לא היו בישראל הנחיות בידוד לשבים מחו"ל. החלטה זו נראתה לנו, המשפחה, תמוהה, וחשבנו שזו היסטריה מיותרת. אך ככל ששוחחתי עם אחותי ובעלה וצפיתי בחדשות על התפשטות הנגיף הבנתי שהמעשה שעשתה היה אחראי מאוד. את השיחות שניהלתי עם אחותי תיעדתי במחברת מתוך מחשבה שעשוי להתפתח פה משהו חשוב.

כעבור שבוע התעוררתי משינה טרופה וניגשתי למדף הספרים, שלפתי את 'הדבר' לאלבר קאמי וקראתי: "בבוקר ה־16 לאפריל יצא הדוקטורנט ברנאר מחדר עבודתו ונתקל בעכבר מת באמצע מישורת המדרגות, אותה שעה סילק את הגופה בלא לשם לב אליה וירד במדרגות" (קאמי, 2014/1947, עמ' 12). לא המשכתי בקריאת הספר באותו לילה, אך משהו האיצ בי לחזור ולכתוב באותה מחברת: "אני לא מצליחה לישון, במהירות רבה יותר ויותר אנשים נכנסים ומוכנסים לבידוד, מה זה אומר על מה שקורה בעולם? [...] אני חייבת לראיין אנשים בבידוד". יום לאחר מכן כבר התחלתי לראיין נשים וגברים ששהו בבידוד. הגעתי אליהם בעיקר דרך מכרים והודעות בקבוצות ווטסאפ. מחקר זה היה כרוך באתגר מתודולוגי נוסף, שכן עקב מגבלות הריחוק החברתי הראיונות נעשו בשיחת טלפון.

שני מחקרים אלו מספרים את סיפורם של שדות לא ממושמצים: האחד נולד מתוך אירוע חברתי בלתי צפוי, והאחר נבע מאירוע אפידמיולוגי שהתגלגל במהירות. שניהם נוצרו בהפתעה והתפתחו בקצב מואץ, ושניהם היו זמניים וחייבו כניסה לא מבוקרת לערבות נעלמות. מאמר זה מתחיל באמונה שלי כחוקרת בחשיבות התיעוד האתנוגרפי של אירועים בזמן אמת, גם על חשבון נאמנות לעקרונות האתנוגרפיה הקלאסית. אירועים בזמן אמת יכולים להעלות ממצאים חשובים משום הנאמנות לראשוניות ולאותנטיות של העדויות. אף כי יש לאתנוגרפיה זו גם מגבלות, היא חשובה מאוד להבנת האירוע בשעתו ולניתוח השפעתו התרבותית על אלה שלוקחים בו חלק מרצון או מכפייה ועל כל השאר.

סרנדיפיות והבנת הגילוי

ציארלס פירס (Peirce, 2009) טוען שבין שלבי האינדוקציה והדדוקציה ישנו שלב נוסף – אבדוקציה, העובר מהספציפי להכללה דרך דמיון. פירס טוען עוד שניחושים הם הליבה של כל מחקר מדעי. בהתאם לכך, הכניסה שלי לתחומי המחקר הבהולים הללו התבססה על אינטואיציה וסקרנות. חשיבותם של האירועים התבררה רק

בשלב מאוחר יותר. במובן זה, שדה המחקר של מחאת קיץ 2011 הכין אותי לשדה המחקר של מגפת הקורונה בשנת 2020 – שני אירועים מטלטלים בתחום החברתי הלוקלי והגלובלי, המציעים כמה תובנות על התרבות המערבית והחברה הישראלית.

עם זאת, מחקר זה עומד בפני כמה אתגרים מתודולוגיים לא פשוטים. הנה קטע מיומן השדה שלי שנכתב במהלך המחאה באוגוסט 2011:

אני חוזרת שוב מבולבלת, לא מוצאת קו מקשר בין הראיונות שכמו עולים משדות שונים... האוסף הבלתי פוסק של חומרים, ללא יכולת הפוגה, ממכר. ככל שאאסוף יותר, אדע יותר, אך מצד שני המחקר מתיש ולא מאפשר מנוחה, לא מאפשר לבחון היכן אני בערמת המילים.

וכך כתבתי בעת המחקר במגפת הקורונה במרץ 2020:

אני עייפה, כל יום מראיינת 5–6 מבודדים ומבודדות, מתיש, מתיש, אך יש משהו שלא מאפשר לי להפסיק, אוטוטו נכנסות תקנות חדשות, כולנו נהיה בהסגר והשדה שלי ייעלם. מהי חווית הבידוד כשהכול בחוץ ממשיך. אין לי זמן לעצור, אני חייבת להמשיך ולאסוף עדויות מהשטח לפני שיחזיר נשמתו לקורונה.

מחקרים אלו מתחילים בבהילות. החוקרים נמצאים ב"חזית המחקר", ואין להם זמן להתעכב על פרשנות האירועים. כפי שכתבתי ביומני, הייתי צריכה לאסוף נתונים ללא הרף: מה מרגישים מי שגרים באוהל ברחוב? מהי החוויה בבידוד בזמן שהעולם שומר על הקצב הרגיל שלו? מה אנו יכולים לומר בזמן ובמקום אלה על התרבות והשפעתה על חוויותיהם של נחקרים ועל תפיסותיהם, מחשבותיהם ורגשותיהם לגבי העצמי והאחר?

אירועים אלו מציעים נקודות לבחינת שינויים חברתיים. מקס גלוקמן ואסכולת מנצ'סטר תפסו אירועים כמעשים דרמטיים שיכולים לחשוף כוחות חברתיים-פוליטיים המשמרים את הסדר החברתי ומשפיעים עליו (Kapferer, 2010). סטיב קפרר טוען שאנתרופולוגים צריכים לשאול איזה אירוע מתרחש וכיצד הפך האירוע למה שהפך. לדבריו, כל אירוע הוא מיקרוקוסמוס של חברה ותרבות. לפיכך, יש באירועים עניין מכיוון שהיסודות והכיוונים של כל אירוע מוסיפים להבנה ולניתוח שלנו בדבר השינויים החברתיים שהוא חולל. דון הנדלמן (Handelman, 1998) טוען כי חשוב להסתכל על אירועים מזווית חדשה ולשאול שאלות שונות מאלה שנשאלו בעבר וכי אתנוגרפיים צריכים לזנוח את ההנחה שהם יודעים מהו אירוע וכיצד הוא פועל (Handelman, 2006).

בנוגע לחקר המשברים, דאס (Das, 1995) רואה באירועים כאלה "אירועים קריטיים" – אירועים שהם המקור לשינויים גדולים שעשויים להשפיע על המערכת החברתית-תרבותית כולה. לדברי דאס, חקר אירועים מתפתחים עוזר לנו להבין תהליכים של שינוי חברתי. על ידי אימוץ גישות חדשות המחקר בוחן אירועים כאלה כמציאות אוטונומית הראויה להתבוננות ולהבנה בפני עצמה. על פי גישה זו, מצבים דחופים לא רק מדגימים תהליכים חברתיים כלליים, אלא גם משמשים שדה אוטונומי לחקר אנשים וחברה. כעת אציג את החשיבות של אתנוגרפיה בהולה. אתחיל בהצגת המתודולוגיה הקלאסית והאידיאלית. לאחר מכן אדון במתודולוגיות שונות המייצגות פשרה בין האידיאל למציאות, ואסיים בבחינה של אירועים בזמן אמת באמצעות אתנוגרפיה בהולה.

הרצוי: אתנוגרפיה קלאסית

מתודולוגיה אתנוגרפית קלאסית משלבת השתתפות והתבוננות באירועים בחיי הנחקרים לאורך תקופות שונות. מתודולוגיה זו מביאה לידי ביטוי את השקפת העולם של הנחקרים. החוקרת מסתמכת על תצפיות וראיונות כדי להבין תהליכים חברתיים ותרבותיים המעצבים את המציאות החברתית ומשקפים אותה. מחקרים אתנוגרפיים קלאסיים מספקים הבנה מעמיקה לגבי התהליכים שחווים המשתתפים במחקר וכיצד הם מפרשים את מציאות חייהם. מכיוון שפעולת הפרשנות נעשית הן על ידי החוקרת והן על ידי המשתתפים במחקר, מחקר כזה מניב תמונה רבת משמעויות, מורכבת ודינמית.

ברם, בעקבות ביקורת הייצוג שנשמעה בשנות השבעים על האתנוגרפיה הקלאסית, היא קיבלה תפנית פרשנית, ובגינה חוקרים ביקשו לתת מקום לאופי הסובייקטיבי וההבנייתי של התיאור התרבותי ולתעד את התרבות הנחקרת מתוך הכרה גם בנקודת המבט של הנחקרים ושאיפה להתקרב אליה ככל שניתן – מה שגירץ כינה "going native". מכאן עלה הצורך בתיאור גדוש, עמוס ורפלקסיבי (Geertz, 1973), וגברה הדרישה לכלול באתנוגרפיה גם קולות שוליים ומנוגדים ולחשוף תפיסות ומוקדי כוח נסתרים (Mayan, 2009). תהליכים מתודולוגיים אלו קידמו את השינוי מתפיסת עולם פוזיטיביסטית לתפיסת עולם פוסטמודרנית (& Denzin, 2000a). לפיכך יש דרכים רבות לחשוב על מחקר אמפירי איכותי ולהתאימו למטרות ולזמנים המשתנים, לרבות תיאורי מקרה, התנסויות אישיות, רפלקסיה, נרטיבים, ראיונות, תצפיות, ניתוח היסטורי וטקסטים חזותיים (Denzin & Lincoln, 2000b). מחקרים מסוג זה מאופיינים במיקוד פרשני, שמטרתו ללמוד על הנושא בסביבתו הטבעית דרך המשמעויות שמייחסים המשתתפים עצמם. ניתן לראות בהם בריקולאז' – יצירה צפופה, מורכבת ורבגונית, המייצגת את הדימויים, ההבנות והתובנות של החוקרת על שדה המחקר (Lincoln & Denzin, 1998). הרחבה זו של המתודולוגיה האתנוגרפית הקלאסית לצורות חזותיות יותר אפשרה לה להישאר רלוונטית גם במאה ה-21 (Wolcott, 1999).

בין הרצוי למצוי: אתנוגרפיות אלטרנטיביות

ברוח העידן הפוסטמודרני התפתחו בשנים האחרונות אתנוגרפיות מסוגים שונים, המתאימות את עצמן למציאות המשתנה. להלן תיאור של כמה מהן.

אתנוגרפיה קצרת מועד – התפתחה מתוך מגבלה לכאורה של האתנוגרפיה הקלאסית – קושי לפרש ולהסביר תופעות חברתיות במהירות. אתנוגרפיות קצרות מועד מתמקדות בסוגיות ספציפיות ולרוב אין בהן התייחסות יתרה לקשר חוקר-נחקר. מכיוון שהן חסרות את הדיוק האקדמי והספקטרום הרחב של אתנוגרפיה קלאסית ואת הפרשנות העמוקה וארוכת הטווח, יש חוקרים שתיארו אותן "מהירות ומלוכלכות" (Hughes et al., 1995). עם זאת, פינק ומורגן (Pink & Morgan, 2013) טוענים שלעיתים אתנוגרפיה כזו נדרשת משום שהיא מאפשרת לחוקרים לאסוף נתונים בזמן מוגבל. הפרשנות של סוג זה של אתנוגרפיה היא מהירה ונוגעת לרוב בהיבט יישומי נקודתי שעליו נערך המחקר (Millen, 2000).

אתנוגרפיה מהירה – מתמקדת בשדות שאפשר להיכנס אליהם לפרק זמן מוגבל בלבד. היא נשענת על שלושה רעיונות עיקריים: מיקוד נושאי המחקר באותו שדה עוד בטרם הכניסה אליו; שימוש במגוון טכניקות של תצפית; ושימוש בכלים טכנולוגיים משלימים כדי להרחיב ככל האפשר את מאגר הנתונים הנאספים. אתנוגרפיה מהירה נעשית לרוב בידי צוותי מחקר רב-תחומיים ואורכת במוצע שלושה עד שישה שבועות (Isaacs, 2012; Ranabahu, 2017). (להרחבה, ראו: Handwerker, 2001; Beebe, 1995, 2001).

אתנוגרפיה ממוקדת – את המושג 'אתנוגרפיה ממוקדת' טבע הוברט קנובלאוך (Knoblauch, 2005). מתודולוגיה זו משמשת בעיקר במקצועות טכניים כמו הנדסה, ארכאולוגיה ורפואה, והיא עוסקת בדרך כלל בסוגיה טכנית ממוקדת מתוך חשיבות הבנת ההקשר התרבותי חברתי שבו נמצא השדה (Mayan, 2009; Morse & Richards, 2002). האתנוגרפיה הממוקדת התפתחה מתוך ערעור מתודולוגי על הצורך באנתרופולוגיה הקלאסית (Knoblauch, 2005). לפי תפיסה זו, כיום אין עוד צורך לנסוע למקומות רחוקים כדי להכיר תרבויות אחרות, ותרבות אינה מוגדרת בהתאם למיקום גאוגרפי או אתני. על כן אין היא מחייבת מפגשים רבים וראייה הוליסטית. מחקר אתנוגרפי ממוקד נעשה בשדה שהקשר בין משתתפיו אינו גאוגרפי, אלא מבוסס על החוויה המשותפת שלהם בו, והוא יוצא מתוך הנחה שלמשתתפים יש פרספקטיבה תרבותית משותפת גם אם הם לא מכירים אחד את האחר (Mayan, 2009; Morse & Richards, 2002).

האתנוגרפיות שתוארו מתאימות עצמן למציאות משתנה תדיר ולתחומים שדורשים מענה פרקטי ומהיר של השדה, כמו רפואה, עיצוב, הנדסה, מחשבים, ייעוץ ותקשורת. אך מה באשר לחקר אירועים תרבותיים וחברתיים שקורים בהפתעה – האם האתנוגרפיה מותאמת בהכרח לכל שדה? בחלק זה אציג את התרומה שלי לשדה האתנוגרפי – שיטת האתנוגרפיה הבהולה.

מצוי: אתנוגרפיה בהולה

בעוד שבאתנוגרפיה קלאסית יש מידה של שליטה בשדה – או לפחות ציפייה שיימצא באותו מקום גם למחרת, באתנוגרפיה בהולה חוסר הוודאות הוא המהות. כמו כן, בעוד שבמחקר לרוב החוקרת יודעת מראש מהו השדה שברצונה לחקור, באתנוגרפיה בהולה האירוע צץ בהפתעה, והחוקרת "נקראת" לשדה ללא הכנה ולעיתים ללא יכולת לעכל את הסיטואציה המחקרית. אומנם אנתרופולוגים עוסקים לעיתים קרובות בשינויים בשדה, אך במקרה הבהול עבודה זו קשה ביותר מאחר שאיננו יודעים מתי השדה ייעלם. משום כך עלינו להתייחס ללימינליות ולארעיות כאל נתונים.

אתנוגרפיה בהולה דומה למתודולוגיות אתנוגרפיות אחרות מבחינת הקצב המהיר של איסוף הנתונים וטווח הזמן הקצר של המחקר. עם זאת, יש כמה מאפיינים שמבדילים ביניהן. ראשית, הדחיפות באתנוגרפיה בהולה היא תוצאה של צורך ולא בחירה: מכיוון שהשדה זמני איסוף הנתונים חייב להיעשות במהירות. שנית, החוקר לא נכנס לשדה לאט, אלא "צולל" היישר לתוכו ולכן גם עוקף את שלבי הפרשנות והמיקוד. שלישית, בניגוד לאתנוגרפיות ממוקדות, שבהן חוקרים אוספים רק חלק מהנתונים ומתמקדים בשאלות ספציפיות, אתנוגרפיה בהולה מוצאת היגיון בתפיסה הוליסטית של השדה ובאיסוף כל סוגי החומרים הזמינים, במיוחד משום שהחוקרת לא יודעת מה יהיה חשוב לתעד ולנתח בהמשך.

עם זאת, גם בסוג זה של אתנוגרפיה החוקרת לא ממהרת לנתח את הנתונים, ובכך משמרת כמה מרכיבים של אתנוגרפיה קלאסית. למעשה, אתנוגרפיה בהולה היא אחת משלוחות האתנוגרפיה הקלאסית (Clifford & Muecke, 1994; Marcus & Fischer, 1996; Geertz, 1973; Marcus, 1986). מכאן שאיסוף הנתונים המואץ מתבצע תוך ניסיון לשמור על המאפיינים הבסיסיים של האתנוגרפיה הקלאסית ולקחת אחריות באירועים חברתיים ותרבותיים הדורשים פעולה ותגובה מהירה. האם זו המחשבה שהניעה את פרנץ בועז כאשר שלח את תלמידיו לתעד תרבויות ילידים מחשש שהן עלולות להיעלם בקרוב? סוג זה של מחקר מתואר כ"אתנוגרפיית הצלה" (Gruber, 1970). בועז ותלמידיו חוו את אותו חשש מהיעלמות. בדומה לכך, העידן הנוכחי מזמן מופעים חברתיים ותרבותיים נזילים רבים, המופיעים, משתנים ונעלמים תוך זמן קצר. במופעים אלה מתפתח עולם שלם במהירות עצומה, ובאותה מהירות הוא כלה אל מול עינינו המשתאות. על כן מחקרי הצלה רלוונטיים גם באתנוגרפיות בנות־זמננו.

אתנוגרפיה בהולה מתאימה לעידן הפוסטמודרני המאופיין בריבוי נקודות מבט ונרטיבים, במחיקת קיומן של אמיתות מוחלטות ובמיקום של כל עמדה, פילוסופיה ותפיסה ביחס לסביבתן. מאפיינים אלה מחלחלים אט אט לחיי היום יום והופכים לדרך שבה אנו מייצגים את העולם (Rorty, 1989) ונותנים לו משמעות (Derrida, 1999). אנו כחוקרים גם נעזרים בגישות אלו כדי להסביר אירועים ותופעות (Lyotard, 1979) ולפרש שדות ומרחבים שיש בהם ספק. כפי שכתב ז'ורז' פרק (2011/1974), דומה שעלינו לציין לעצמנו כל העת - זה לעולם לא נתון לנו. בהתבסס על ההבנה שיש שיטוט מתמשך במרחב הפוסט־מודרני, גם האתנוגרפיה הפכה להיות בהולה וטרה אחר ייצוג.

מחקר בהול עשוי להתחיל ביומן אישי או באיסוף חומרים מהשדה בצורה לא מאורגנת. באופן טבעי, הוא לא מתמקד בקטגוריות חברתיות ספציפיות, שכן הכניסה לשדה נעשית ללא הכנה מאורגנת היטב. במקביל, על החוקרת לקחת בחשבון גם דילמות פוסטמודרניות של ייצוג עצמי וסוגיות של זהות (Flaherty et al., 2002), המותאמות בזמן אמת לתפיסות המשתתפים בנוגע לשאלות קיומיות, ריבוי זהויות וחיפוש משמעות (חגיג' ברגר, 2018, 2021; חגיג' ברגר ואחרים, 2022; Hazaz-Berger, 1995; Fischer-Rosenthal, 2004; 1996; 1993; McAdams, 2000; 1995; Holstein & Gubrium, 2011; 2023; Hazaz-Berger & Yair, 2011; 2023; Rosenwald & Ochberg, 1992).

באתנוגרפיה בהולה החוקרת צריכה להסתמך על מתודולוגיות ניתוח פתוחות וגמישות. אחת המתודולוגיות שהשתמשתי בהן היא השיטה של רוזנטל (1993, 1997), שהובילה אותי להציג בפני משתתפי המחקר שאלות פתוחות, כגון "ספר לי את סיפור חיך" או "ספר לי את זיכרון הילדות הראשון שלך". באמצעות מתודולוגיה זו החוקרת נמנעת מריבוי שאלות ונוצר מרחב מאפשר לשאלות ספציפיות יותר שמגיעות מתוך הנושאים שהנחקרים מעוניינים לשותף בהתאם לנרטיב שהם מבנים סביב האירוע המשברי. כך ככל שמתעמקים בריאיון ובהיכרות עם הנחקרים השאלות הרחבות מתגבשות אט אט לסיפור של השדות הנחקרים בתוך האירוע המשברי ועולות שאלות שקושרות סיפור זה לנקודת הזמן הקונקרטית. יתר על כן, שיטה זו שימושית מכיוון שלמראיין אין בדרך כלל זמן לבנות מדריך ריאיון לפני כניסתו לשדה ומכיוון שהוא לא ממוקד בנושא ספציפי. בהתאם לכך, שתיקה, הנהון או מחווה אחרת עשויים לדחוף את הריאיון קדימה או להאט אותו (Josselson et al., 2003; Lieblich et al., 1998). כך למשל, בראיונות טלפוניים שהתבצעו בלית ברירה במחקר על מבודדי

הקורונה, שימשו השתיקה או ההמהום החלוש כאתנחתא – כפי שנעשה במחקרים אחרים שבהם לא התאפשר לשוחח פנים אל פנים. עם זאת ייתכן שבגלל הבידוד נוצר זמן חופשי והתעורר רצון לשוחח ולשתף בחווית הבידוד.

תומס נייג'ל (Nagel, 1986) מייחס, אולי באופן קיצוני, את נקודת המבט רק לתודעתו של הפרט וטוען כי רק מה שבתודעה שלנו הוא אמיתי. אם כך, האם לעבודה האתנוגרפית אין מקום ממשי, בהיותה חיצונית לתודעת הפרט? אין ספק שכאשר אנו מערערים על גבולות האתנוגרפיה ועל יכולתה להביע עמדה חיצונית עלינו להיות ערים לגבולות שאנחנו פועלים בהם ולמידת נכונותנו למתוח אותם. במחקרים שערכתי הקפדתי להיות מודעות לקיומי ולמקומי כחוקרת, אך גם הכרתי במקום של משתתפי המחקר – לא רק בדיעבד אלא גם בעת איסוף החומרים עצמם. זהו היתרון בכניסה למחקר מידי ודחוף שמחייב תהליך עיבוד מתמשך בלי יכולת לעצור ולהשתוות גם במהלך איסוף הנתונים. מחקר אתנוגרפי כמו זה מחייב התייחסות מורכבת לאתנוגרפיה הקלאסית, שכן בשל אופי השדה שנוצר בהפתעה, במצב חירום שקיומו לוט בערפל, סביר להניח שקיומו זמני, ועל כן אין הוא יכול לקיים את אפיוני האתנוגרפיה הקלאסית המחודשת.

הכלי המתודולוגי הבהול מאפשר לאזן בין יחסי הכוחות של החוקרת לאלו של משתתפי המחקר, שכן גם הם כמותה מופתעים מהתהוות השדה בזמן אמת. זאת ועוד, ההפתעה משנה את מהותם של יחסי הכוחות ויוצרת מצב שבו יחסי הפנים (המשתתפים) והחוץ (החוקרת) דינמיים כל העת (Lacan, 1970). בהתאם לכך מחקר זה מזמן מקום לאתנוגרפיה ניסיונית (ראו: Marcus & Fischer & Abedi, 1990; Connolly & Clandinin, 1990; Fisher, 1996; Stewart, 1996; Taussig, 1987).

העשייה האתנוגרפית, המנסה להתערב מעט ככל האפשר ולהשאיר דרגות חופש, קרובה יותר לשירה במובן של יכולתה להשמיע קול (Hymes, 1998; Tyler, 1986b). את מקום הראייה וההתבוננות תופסות בסופו של דבר האמירה וההאזנה. ה"נפילה" למחקר ותחושות ההימצאות וההיעלמות מאפשרות לחוקרת להרפות ולשתף פעולה מתוך תחושה של שותפות גורל עם משתתפי המחקר ולהקשיב לאותה מוזיקה ושירה פנימית שלו. בהקשר זה יש לעבודה משמעות תרפויטית, מעין שחרור והיתוך עם המשתתפים. טיילר (Tyler, 1986a) רואה זאת בשינוי התפיסה המחקרית, אך גם בשינוי דרך איסוף הנתונים והמידע מתוך מודעות. גם גירץ סבור שהאנתרופולוגיה קרובה יותר לשירה מאשר למחקר במובן שיש לה יכולת לייצג קול:

Not the event of speaking, but the 'said' of speaking, where we understand by the 'said' of speaking [...]. In short, what we write is the noema ['thought', 'content', 'gist'] of the speaking. It is the meaning of the speech event, not the event as event. (Geertz, 1973, p. 19)

האתנוגרפיה הבהולה מתאימה כאשר יש לשדה את המאפיינים האלה:

זמן חירום: מצב החירום צפוי להסתיים במועד לא ידוע וכל מחקר שיתקיים לאחריו יתבצע בדיעבד ויכלול תוספות של פרשנויות וראייה מאוחרת של הדברים. המחקר מתהווה בזמן לימינלי, בין החיים שלפני האירוע לבין החיים שאחריו. כמובן שיש לתת את הדעת גם לדילמות אתיות שמחקר כזה מזמן. למשל, האם השיחה

על חוויה קיומית במצב חירום עלולה להוביל אדם לקושי רגשי שאין אפשרות לתת לו מענה באותה עת? אין ספק כי גם בראיונות קלאסיים עלולות לעלות סוגיות שמכבידות על המשתתפים, אך בשונה מהאתנוגרפיה הבהולה משתתפי המחקר לרוב לא נמצאים במצב חירום או בסיטואציה שאין אפשרות להעניק בה סיוע מידי.

זמן אמת: מצב שבו הדברים נאמרים בעת התרחשותם, בתוך התהוות האירוע, מאפשר שיח ללא פילטרים. כך לדוגמה במחקר על מבודדי הקורונה ראיינתי את גילי פעמיים – פעם אחת בעת שהייתה בבידוד (מרץ 2020) ופעם נוספת כחודש לאחר מכן, לאחר שכבר יצאה מבידוד ונכנסה יחד עם כולם לסגר כללי. היא אמרה לי כך:

כשאת בבידוד הכול נראה לך דרמטי, גדול, עצום. זה העולם מולך. כשסוף סוף השתחררתי, נכון כולם בתכל'ס בסגר, אבל יש הבדל. קודם כול כשהייתי בבידוד זה היה מיוחד, יכולתי להגיע לרבדים כאלו עמוקים למול החיים שלי והפרידה שלי מבן הזוג. היום אני כבר לא שם, תני לי פול גז עשייה, מתנדבת בכל חור, כאילו לדבר עכשיו על בידוד, זה כמו שתדברי איתי על החתונה שלי.

גילי מתייחסת לבידוד בתימהון – זה כבר לא שלה, בניגוד למה שהיה לפני כן. קודם היא שאלה שאלות קיומיות על עצמה ועל העולם, ועכשיו כולם במצב דומה. כל אותן תובנות בזמן אמת כמו נעלמו ונדרשות שאלות רבות כדי להגיע חזרה לעומקן.

זמניות: מאפיין מרכזי באתנוגרפיה הבהולה, שכן מדובר בשדה שתוקפו לרוב קצר מועד. לכן יש להיערך ולהתייחס לשדה המחקר באופן שונה לחלוטין. שדה כזה נוגע לרוב בתופעות או אירועים חד-פעמיים שמתרחשים בשדה החברתי והתרבותי.

זמן הפתעה: שדה שנוצר במצב הפתעה הוא לא מרכיב הכרחי באתנוגרפיה הבהולה, אך בהחלט אין הוא מוסיף לתחושת השליטה בשדה, לא של החוקרת וודאי ללא של הנחקרים. תחושה זו של אי-ודאות יוצרת שותפות גורל בין הנחקרים לחוקרת. מכאן עולה שמרכיב הזמן הוא בעל משמעות רבה בהקשר של אתנוגרפיה בהולה. הבהילות באיסוף הנתונים מחויבת משום שהשדה עלול להיעלם. הפרפרזה על כותרת ספרו של פרוסט נשענת על חשיבות ממד הזמן באתנוגרפיה זו – שבה החוקרת נעה במרחבים צחיחים שכל פסיעה בהם עלולה להיות האחרונה, ולעיתים נמצאת במרוץ אחר הזמן שאבד או שכמעט אובד.

אתגרים מתודולוגיים

האתגרים העיקריים נוגעים לדרך הכניסה לשדה, לתהליך איסוף הנתונים המהיר ולעובדה שהאירוע זמני ומועד סיומו לא ידוע, ולכן מתודולוגיית המחקר אינה מאורגנת במלואה. מתודולוגיה אתנוגרפית, לרבות שימוש ביומן שדה, ראיונות, תצפיות, תצפיות משתתפות והשתתפות באירועים מתוכננים וספונטניים, מותאמת לסוג זה של מצבים. הפרשנות לחומרים שנאספו מתחילה בעיקר לאחר שהשדה נעלם. מכאן, שבניגוד למחקרים קלאסיים, שבהם החומרים מקבלים פרשנות במהלך המחקר והחוקרת יכולה לחזור לשדה עם תובנות ושאלות חדשות לאחר ניתוח ראשוני, באתנוגרפיה בהולה אין אפשרות לנתח את הנתונים במהלך הפעילות בשדה המחקר.

לכן האתנוגרפיה בהולה מעלה שתי סוגיות בהתמודדותה עם מצבי משבר: הראשונה היא איסוף נתונים בזמן אמת ללא אפשרות להשתוות כדי לעבדם, הנובעת מהצורך לתעד תופעה זמנית. הסוגיה השנייה היא התחושה הנוצרת במהלך האתנוגרפיה הזמנית, כי משתתפי המחקר נמצאים בזמן מושהה, אך אני, החוקרת, לא יכולה להיות במצב דומה; עליי להיות כל הזמן בעשייה, שכן כל התמהמהות או השתאות יכולות לגרום להפסקת אספקת ה"חמצן" המחקרי שלי.

עבודת שדה בהולה כמותה כלקחת נשימה, צלילה פנימה וחזרה לאחר זמן קצר אל פני השטח, כמעט ללא אוויר. התחושה הזו שחוקרים חווים במהלך המחקר ולאחריו ממלאת אותם אדרנלין, ובמקביל גם משאירה אותם חסרי נשימה. חשוב להדגיש את האלמנט של אתנוגרפיה זו בגלל שילובה עם החירות והזמניות המאפיינים את השדה הבהול. במחקר בהול סרנדיפיות נובעת ממצאת השדה ומתפיסה של החוקרת כי לאנתרופולוגיה ערך רב גם באירועי משבר. במובן זה תפיסת עולמה של החוקרת מוליכה אותה למחקר גם בדיעה שעליה להגמיש אותו, תוך הכרה במחיר האישי הכרוך בכניסה אינטנסיבית לשדה המחקר. שדה המתאים לאתנוגרפיה בהולה נתפס בעיני המשתתפים כמטושטש, חסר שורשים ומאתגר במובנים רבים. יתרה מכך, אתנוגרפיה בהולה מפחיתה את דרגות החופש של החוקרים משום שברצונם לאסוף כל שביב מידע הם חייבים להיות בשטח כל הזמן.

במאהל רוטשילד, למשל, כל יום שביליתי מחוץ לשדה אבד לנצח. הדבר נכון גם לגבי מחקרים אחרים בזמן אמת, לדוגמה מחקרים על הפגנות ומחאות או אירועים קצרי טווח אחרים עם תאריך סיום ידוע כמו פסטיבלים וחגיגות. בעוד שהאירועים במחקרים מסוג זה מוגבלים בזמן ויש לאסוף נתונים בדחיפות, הם מתוכננים בדרך כלל מבעוד מועד, ומאפשרים לחוקרים להתכונן לפני שהם נכנסים לשדה. לפיכך, בחקר שדות אלו לא נדרשת אתנוגרפיה בהולה.

בעוד שאירועים בהולים הם מקוטעים, מאתגרים ולא מאורגנים, המתודולוגיה של אתנוגרפיה בהולה מאפשרת לחוקרים לקחת חלק חד-פעמי וייחודי באירועים, תוך מתן פרספקטיבה אנתרופולוגית נרחבת וחשובה לאירועים ומצבים מפתיעים הדורשים מחויבות מלאה למחקר. מכאן שלאסוף נתונים בזמן כה ייחודי וחד-פעמי בשדה ערך מחקרי גבוה מהעלות של הקשיים המתודולוגיים.

דילמות אתיות

אתנוגרפיה בהולה כרוכה בשורה של סוגיות אתיות. במחקר בהול נכנסים לשדה עוד טרם קבלת אישור מוועדת האתיקה. עם זאת, היא מעודדת את החוקרת להיכנס לשדה במהירות, לאסוף חומרים רבים ככל האפשר, לערוך מספר רב של ראיונות בפרק זמן קצר ולתעד את הדברים ביומן השדה למרות המצב המלחיץ. למרות זאת, אין להתעלם מהחובות האתיים בשדה, מתוך הבנה ורגישות ליחסי הכוח האינהרנטיים בכל שדה מחקרי (Stacey, 1988).

אתנוגרפיה בהולה מניחה את קיומו של גורל משותף: כאשר מתרחש לפתע אירוע חברתי שמשנה בפתאומיות את שגרת החיים, חוקרים ונחקרים מוצאים עצמם מחוץ לשגרת היום. מפגש כמו זה עלול להוביל לאירועים טראומטיים, עם רמות גבוהות של רגישות, שכן אנשים נמצאים במצב מורכב של אי-ודאות (Das, 1995).

האתנוגרפיה הבהולה מנסה להתמודד עם מצבים מורכבים אלו בעזרת השאלה כיצד ליצור מצב שבו נוכל להמשיך לקחת חלק במחקר החברתי בזמן משבר ולשמור על האתיקה המקצועית.

קונאת (Kunnath, 2013) מעלה סוגיות אתיות חשובות מעבודת השדה שביצע במצב חירום בהודו. הוא מפנה אותנו לקוד האתי האנתרופולוגי. אולם מה קורה כאשר אין אפשרות לקבל הסכמה רשמית מדעת להשתתפות, כפי שקוד זה מחייב? האם המחויבות שלנו כחוקרים נעלמת או שמא אנחנו צריכים להתחייב לשדה ולמשתתפים בו ומתעדים את האירוע? האם זה אומר שאנחנו חוצים גבולות אתיים או שהבסיס הערכי שלנו כחוקרים הוא בסיס שמחייב ראשית נאמנות למשתתפי המחקר ולשדה הנחקר? או אולי, כפי שציין קונאת (מצוטט אצל Caplan 2003, p. 5), עלינו "לחתור לכונן את עצמנו כקהילה מוסרית"? אין ספק שיש להתייחס בכובד ראש לדילמות האתיות הנלוות באתנוגרפיה בהולה. בשל קוצר היריעה איני יכולה לעמוד על כל הדילמות הללו, ויש להותיר דיון עמוק ורחב יותר בהן למאמר נוסף.

תובנות ממחקר בהול

האצה לעומת האטה: להכחיש את הבהילות או ללמוד לחיות איתה

מצד אחד, החוקרת מנסה להאט את תהליכי המחקר ולהיות ממוקדת בשדה המחקר וערה לשינויים ותנודות לא צפויים. בה בעת החוקרת חרדה מהאפשרות להיכשל במחויבותה לשדה, מה שיובייל אותה לעבודה ללא הפסקה. כפי שעולה מהקטע הבא ביומן השדה שלי, אוגוסט 2011:

[מצד אחד] האיסוף הבלתי פוסק של חומרים, ללא יכולת הפוגה, הוא ממכר. כמה שאסוף יותר אדע יותר, יהיה לי יותר חומרים. מצד שני הוא מתיש ולא מאפשר מנוחה. לא מאפשר לבחון אם אכן אני מוצאת כאן משהו, בערמת המילים והתיאורים.

כפי שעולה מקטע זה, הרגשתי שעליי להאיץ את תהליך איסוף החומרים ולאסוף כל פיסת מידע. למרות התשישות המשכתי לראיין אנשים כמו מכונה משומנת, הניזונה מכוח האינרציה, ממלאת את יומן השדה בפרשנויות מינוריות, בלי להתרחק מהחומרים. עבודת השדה תובענית מאוד ודחוסה וכמעט שלא משאירה זמן פנוי לדברים אחרים.

התגברות על אתגרים של אינטימיות ואמון

אתנוגרפיה בהולה מחייבת את החוקרת להתחבר לאנושיות הבסיסית, בדומה לאינטימיות האיטית והעדינה הנרקמת במחקרים קלאסיים. חוקרים שיישמו את העקרונות של אתנוגרפיה בהולה מדווחים על תחושה של "אינטימיות מהירה", שיצרה גם תחושת שותפות לנוכח אירוע מפתיע. כחוקרים העובדים במגבלות זמן עלינו לעצור לרגע ולהתעכב במרחב שנוצר בינינו לבין המרואיינים שלנו. עלינו להישאר קשובים ורגועים. הדבר עולה למשל מתיאור השיחה שלי עם ראומה, פנסינרית בת 75 שהוכנסה לבידוד במרץ 2020:

ראומה מספרת לי על החיים שלה טרום-קורונה. כמה עומק, איזו היסטוריה. היא מספרת לי על המלחמות, הבעל שנפצע והאהבה ביניהם, גידול הילדים והחיים בעיירה ציורית ומרוחקת מפה.

אני מוצאת את עצמי משוחחת איתה שיחה פתוחה וכנה, ומשהו מעט מיטשטש. אני חושבת עליה, בבית. לבד. כמעט שבועיים. ונותנת לנו לשוט יחד בסיפור חייה.

במחאת האוהלים שוחחתי עם נחקרת שסיפרה על קשיי גידול תאומים ועם נחקרת אחרת שסיפרה על קושי במציאת מנחה לדוקטורט. אחד המשתתפים סיפר לי, כבר בשיחה הראשונה שלנו, על קשייו במציאת בת זוג לאחר ריצוי מאסר, ואחרים פתחו את ליבם וסיפרו על דילמות רומנטיות או חרדות קיומיות. פרטים אלו, אשר לא נראים בהתחלה כמתחברים ישירות למחקר הספציפי, בדרך כלל לא יופיעו מהר כל כך במחקר אתנוגרפי קלאסי (חגי'ג' ברגר, 2021). נראה שמחקרים בהולים מאיצים תהליכים של יצירת אינטימיות.

בשני האירועים, אף שהיו שונים באופיים, הפכו האינטימיות ויחסי האמון הנרקמים במחקר קלאסי באיטיות מורכבים אף יותר, ובכך הם זימנו מגע אנושי ובלתי אמצעי שבמחקר רגיל נדרש זמן רב יותר להגיע אליו. המגבלות מוסרות ונוצרת אינטימיות אחרת, מהירה, שמשאירה את משחקי החברה בצד ושמה את הכול על שולחן הניתוחים של השדה.

תיעוד ופרשנות בשדה: התגברות על הצורך בעיבוד

מכיוון שלחוקרת אין זמן להתעכב ולבחון את החומרים, עליה לרשום הכול ולבטא את מחשבותיה כדי שתוכל לחזור אליהן לאחר איסוף החומרים מהשדה. כל שנייה הופכת לחלק מהמחקר וכל אמירה מצוינת ביומן השדה. אתנוגרפיה בהולה היא סדנה מהירה ומרוכזת, הדורשת עבודת חשיבה ללא הפסקה. ברגע שאני מתחילה מחקר כזה אני רושמת את התובנות שלי בזמן אמת ומחזיקה פנקס לצידי כל הזמן – ליד מיטתי, על השולחן, בתיק, במטבח ובכל מקום אחר. הכתיבה וההקלטה הופכות לחלק בלתי נפרד מהיום שלי, הכול כדי שלא לפספס מחשבות על השדה ובתוכו. שהרי כאנתרופולוגים אנו נכנסים לשדה עם ארגז כלים ועם הבנות תאורטיות ומתודולוגיות, אולם מפאת דחיפות השדה אנו חוזרים לאי־ודאות ומתבוננים בשדה כ"טאבולה ראסה". מכאן שאלמנט הזמן הוא קריטי באתנוגרפיה בהולה. עם זאת, דחיפות זו אינה חלה בהכרח על הפרשנות או הפתרונות.

ההשקפה ההוליסטית: הכול חשוב והכול יתועד

בין כל הקשיים של כניסה בהולה לשדה עולה גם ההתלבטות במה להתמקד. לפי מתודולוגיה זו בשעת איסוף החומרים הכול חשוב, ולכן אני מתעדת הכול ומאפשרת לשדה לקבוע את נתיב המחקר. מכיוון שבאתנוגרפיה בהולה במצבי חירום לא תמיד אפשר לאסוף נתונים בשדה עצמו, כמו במקרה של המחקר על מבודדי הקורונה, נעזרים בדרכים אחרות. כך לדוגמה, לעיתים ביקשתי מהמרואיינים שיצלמו את החדר, שישלחו לי הודעות טקסט או שירים שכתבו, שיצאו איתי למרפסת. כך ניסיתי ליצור סביבה הוליסטית בחלל המבודד הקטן. ההתבוננות על כל מה שמתרחש ב־זמנית והניסיון לתעדו נובעים מהצורך לנסות ולתפוס שדה חמקמק, גם אם נגיש. למשל, במאהל רוטשילד היו מקרים שפספסתי אירועים מכיוון שתיעדתי הכול ברגע אחד מחשש שייעלם. אולי יש בכך גם יתרון יחסי על אתנוגרפיה קלאסית, שדווקא בגלל הפנאי היחסי לעיתים נעלמים אירועים חשובים מתחת לרדאר האתנוגרפי.

כניסה לשדה בהול מצריכה תשוקה והקרבה

אתנוגרפיה בהולה היא חוויה אנתרופולוגית עמוקה, אך גם מטלטלת. יש בה גם חסרונות רבים, שעיקרם האצת תהליכים שיש בהם דווקא ערך רב לאיטיות, לניתוח ולפרשנות מעמיקה, להיכרות מושרשת ו"בריאה" עם המשתתפים ולתחושה של החוקרת שהיא עומדת על קרקע יציבה ושולטת בדינמיקה של השדה. עם זאת, למחקר מסוג זה יש גם ערך רב: זוהי הזדמנות מופלאה לתפוס מציאות בזמן אמת, והעבודה מציפה באדרנלין, מעוררת ומחדדת חושים. כאמור, החיים מזמנים סוגים שונים של שדות, והאתנוגרפיה הבהולה היא אלטרנטיבה טובה למי שרוצה לחקור בזמן אמת. ואף שלעיתים נראה כי הולכים לאיבוד בערבות הזמן האבוד, ברגע שמתגלה נווה מדבר של ממצאים ותובנות הוא מפר שלווה ומפר שגרה וגם מאפשר לנו להתגמש. לבסוף, כאשר אין אפשרות להשקיע את מלוא המרץ בפרק הזמן הנדרש, לא מומלץ לערוך מחקר מסוג זה.

קליפורד (Clifford, 1990) כתב על הצורך בתיעוד. לדבריו, האירוע האתנוגרפי תמיד "זולג על עצמו". בכותבו זאת הוא מפנה לעמדה של החוקר במחקר על אנשים הנוטלים חלק ועל גורמים משפיעים נוספים. כתוצאה מכך, האתנוגרפיה הקלאסית מאופיינת בדינמיקה ובהפתעות בשדה, והדבר נכון ביתר שאת במקרה של אתנוגרפיה בהולה, בהתחשב בכך שהדינמיקה וההפתעות הן נקודת המוצא שלה. במהותה, אתנוגרפיה בהולה היא ניסיונית – היא מתהווה, היא לומדת על עצמה מתוך השדה ומהאופן שבו השדה רואה אותה, והיא משתנה בו. מתודולוגיה זו מאפשרת גמישות באיסוף חומרים, בשיטות האנליטיות ובהצגת הממצאים.

סיכום

מאמר זה הציג מתודולוגיה אתנוגרפית בהתהוות בשם 'אתנוגרפיה בהולה'. האתנוגרפיה הבהולה נולדה מתוך משבר בדיסציפלינה האנתרופולוגית בעידן הפוסטמודרני, שבה אתנוגרפיות קלאסיות לא תמיד מתקבלות בהבנה בתחומים שונים. אתנוגרפיה בהולה מנסה להתאים את האתנוגרפיה לאירועי משבר וחירום בתנאי שדה שצפויים לפוג במועד לא ידוע. אירועים כגון אלה, המזמינים אותנו לחקור שדות סדוקים, לא גמורים ושבורים הם חלק מהקיום האנושי. המתודולוגיה שתוארה כאן קשורה לאתנוגרפיה ניסיונית שהחלה לפני שנים רבות עם משבר הייצוג. ניתן לראות זאת למשל בספר *Anthropology in the Meantime* של פישר (Fisher, 2018), המדגים כיצד ניתן לבצע אתנוגרפיות החוקרות כיצד חלקים מהעולם מתקשרים ומשתלבים זה בזה או מתנגשים האחד באחר ויוצרים קשרים בלתי צפויים.

לדעת ביהל ולוק (Biehl & Locke, 2017) חשוב להכיר באופי הבלתי גמור והמסובך של אתנוגרפיות, בהיותן תמיד לא סגורות. דבר זה מחייב לימוד של אירועים לא גמורים ולא ברורים. דרך מחקרים כאלה ניתן למעשה ללמוד על העולם דרך הסדקים והאירוע החלקי הלא גמור. בפרק של פישר המסכם את ספרם של ביהל ולוק, הוא כותב:

To catch the moment of becoming, emergence, phase transition, enlightenment, tipping point, switching point, Euclidean point, asymptote is a matter of approximation, finding parameters, modeling through puts, a calculus of infinities, a receding mirage or fusion between cognition (it must be an illusion) and perception but I can see,

smell, taste, feel, or desire it [...]. These are Zen moments of enlightenment, Zen exercises. (Biehl & Locke, 2017, p. 289)

אתנוגרפיה בהולה היא "רגע זן". היא פורצת דרך, פורעת סדקים וחושפת את שבריריות החיים. הנה מה שכתבתי על התגנבות היחידים של השדה שלי בעת המחאה חברתית (אוקטובר 2011):

הכחשתי את הידיעה הדואבת שהמשטרה חסמה את הכבישים ברוטשילד והעירייה הניחה כבר משטחי דשא חדשים זה על זה. המנקים מסודן, שעובדים אצל קבלנים, טאטאו וניקו את חלקה הדרומי של רוטשילד, כאילו לא הייתה מדינה וכך אני פה ולא פה.

וזהו קטע מיומן השדה שלי ממרץ 2020, כאשר התברר לי ששדה הבידוד עומד להיעלם, כשכולם יישלחו לסגר כללי:

זהו, השדה של המבודדים הופך להיות הילד של כולנו, לחקור את חווית הבידוד זה כבר כמו לחקור כל אחד, הטקסט הנאמר משתנה, תחושת האני למול "הם" משתנה, ואני מבינה שאת חווית הבידוד למול עולם נע בעצלתיים אני כבר יכולה לשגר לחדר העריכה.

שני קטעים אלו, משני שדות שונים, משקפים את התסכול וחוסר הוודאות הקשורים לתאריך התפוגה של השדה. ביומן השדה שלי כתבתי על תפוגתו הצפויה של השדה, שהותירה אותי בשני המקרים אבודה. בספרו 'אנושי, אנושי מדי', כתב ניטשה (2011/1878) שסופרים צריכים לשתוק כשהאומנות שלהם מדברת. אני מוצאת שהאתרופולוגיה דומה מאוד, ומאפשרת למשתתפים להיות מוקד הסיפור בזמן שהם חולקים את הנרטיבים הייחודיים והנוקבים שלהם.

התוכן שנאסף במחקר וייצוגו מהווים שילוב. החוקרת לא שמה לה למטרה לחשוף אמיתות, אלא לפרש ולמזער אי-הבנות ותפיסות בנאליות של הווייתנו, שנולדו מתוך ההתלהבות והאהבה לשדה המתהווה. תחומי המחקר הללו, שנולדו מתוך סרנדיפיות, מחייבים אותנו "לשכוח" את כל מה שאנחנו יודעים על אתנוגרפיה ולתת לשדה לדבר בעד עצמו בעודנו מסתובבים בו, וללמוד מתי לשחרר אותו. תחושת הפרידה משקפת את המציאות הלא יציבה בשדה שצץ לפתע ומת לפתע.

הכרה בסיום האירוע היא חלק מכריע בלימוד, גם כשהסיום מהיר ופתאומי. החוקרת והמשתתפים מכחישים זאת לפעמים או אינם מוכנים להכיר בכך וחווים את הסימפטומים עוד זמן מה. בשלב זה, בזמן שהאתנוגרפיה הבהולה הסתיימה, אני ממשיכה לראיין אנשים ולהגיע למרחב הפיזי שבו היה השדה, אף שהא כבר נעלם מזמן. כך גם הנחקרים שלי. כך למשל אמרה לי מישל כאשר מחאת האוהלים הסתיימה: "אני עדיין לא מאמינה שזה נגמר. זה כמו חלום רע. נחזור לרוטשילד. נמשיך במחאה" (אוקטובר 2011).

אחרית דבר

בעת כתיבת מאמר זה, ובהתאם לקצב של פרסום מאמרים אקדמיים, התחוללו בחברה הישראלית שני משברים נוספים שטלטלו את הספינה חברתית ופצעו את הנפש התרבותית שלנו. כאנתרופולוגית שמאמינה בכוחה של האתנוגרפיה לתאר ולתת משמעות למציאות חברתית בהתהוות, מצאתי עצמי שוב בכניסה לשדות מחקר.

האירוע הראשון שחקרתי הוא ההפגנות נגד הרפורמה המשפטית בחודשים ינואר עד אוקטובר 2023, והאירוע השני שאותו אני חוקרת כעת הוא השפעת אירועי הטבח בשבעה באוקטובר על החברה הישראלית. בשני המחקרים נעזרתי באתנוגרפיה הבהולה, שהייתה לי גם כנחמה בימים של אי־ודאות ושבר גדול. בעבודת השדה בהפגנות נגד הרפורמה המשפטית מצאתי סוגיות של בוש, אשמה, נוסטלגיה ותקווה, ובמחקר הנוכחי אני מתמקדת בהיבטים של בוש בשיח החברתי ובעיניי תפיסות של טיפול נפשי ומהו תפקיד המטפל לאחר אירוע טראומטי לאומי. בשני שדות המחקר גם מצאתי מקום למפגש שבין הספרותי לאנתרופולוגי, כדי לחדד את התפיסה הבהולה של השדה בחיבור שבין בדיה למציאות, כלי שמצאתי מועיל גם באירועי המחאה החברתית של 2011 (חגיג'ברגר, 2011). בשני המחקרים האלה מצאתי עצמי נאבקת בין הצורך המחקרי לצורך האיש, בין הרצון לתעד ולפרש לבין הרצון לעמוד עם האנשים, בין הכעס לבין האמפתיה. בשונה מהמחאה החברתית ברוטשילד ומהמשבר האפידימיולוגי שמוצגים במאמר זה, המשבר הפוליטי, ומיד לאחריו אירועי שבעה באוקטובר והמלחמה שהגיעה בעקבותיהם, הבהירו לי כי גם אנתרופולוגיה יכולה להתעייף מהמחקר הבהול. חשוב לי לכתוב דברים אלו כי אנו כאנתרופולוגיות מחויבות לתרבות ולחברה שאנו חוקרות. המשברים האחרונים עימתו אותי גם עם יכולותיי: הגם שאני מחזיקה בדגל חשיבות המחקר החברתי בעיתות משבר, עליי לפנות זמן גם לחיי. זו נקודה חשובה, לעיתים פוצעת, אך מחייבת התבוננות. לא תמיד נוכל כחוקרות וחוקרים לעצור את חיינו ולעמוד בחזית המחקר, אך חשוב שנדע כי יהיה מישהו שימלא את החלל הזה. הקול הקורא לא לעמוד מנגד יישמע, עם הערה חומלת לאפשר גם מנוחה. בחודשים האחרונים שוחחתי רבות עם חוקרות וחוקרים שפנו אליי להתייעץ, לספר לי על מחשבות למחקר, ושמעתי מהם טון של התנצלות על כך שאין באפשרותם להתפנות למחקר בבהילות. שיחות דומות היו לי גם בימי המחאה של 2011 ובימי הקורונה. ההתנצלות הייתה כנה, כואבת ומתסכלת. מכאן, אל לנו לשכוח כי משברים חברתיים, המשפיעים גם על החוקרים והחוקרות, עלולים להעמיד דילמות אישיות על הפרק. בשל השיחות הרבות שניהלתי עם חוקרות בחודשים האחרונים סביב סוגיה זו חשוב לי להדגיש שבמקביל למחקר נמשכים החיים, ולכן האמפתיה צריכה להיות גם כלפינו, החוקרות והחוקרים. ומכך עלינו לאפשר גם לעצמנו ללכת לאיבוד בערבות הזמן.

תודות: תודתי לכל המרואיינות והמרואיינות שפתחו את ליבם, אוהלם וחדרי בידודם בפני.

רשימת מקורות

- חגיג'ברגר, ה' (2018). **מולטיטופיה רוטשילד: מחשבות על זהות פוסטמודרנית במרחב של השתהות** [עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים].
- חגיג'ברגר, ה' (2021). נוסטלגיה לעבר, תקווה לעתיד. **סוציולוגיה ישראלית**, 21(2), 200–206.
- חגיג'ברגר, ה', יאיר, ג' וגמליאל, ט' (2023). **אתנוגרפיה בהולה: פרספקטיבות חברתיות ותרבותיות על מגפת הקורונה**. אוניברסיטת בר-אילן.
- ניטשה, פ' (2011). **אנושי, אנושי מדי** (י' גוטשלק וא' טננבאום, תרגום). מאגנס. (מקור פורסם ב-1878)
- פרק, ז' (2011). **חלל וכו': מבחר מרחבים** (ד' דאור וא' עמר, תרגום). ידיעות ספרים. (מקור פורסם ב-1974)
- קאמי, א' (2014). **הדבר** (א' המרמן, תרגום). עם עובד. (מקור פורסם ב-1947)
- Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Polity.
- Beebe, J. (1995). Basic concepts and techniques of rapid appraisal. *Human Organization*, 54(1), 42–51. <https://doi.org/10.17730/humo.54.1.k84tv883mr275613>
- Beebe, J. (2001). *Rapid assessment process: An introduction*. AltaMira
- Biehl, J., & Locke, P. (2017). *Unfinished: The anthropology of becoming*. Duke University Press.
- Caplan, P. (2003). Introduction: Anthropology and ethics. In P. Caplan (Ed.), *The ethics of anthropology: Debates and dilemmas* (pp. 1–33). Routledge.
- Clifford, J. (1990). Notes on fieldnotes. In R. Sanjek (Ed.), *Fieldnotes: The making of anthropology* (pp. 47–70). Cornell University Press.
- Clifford, J., & Marcus, G. W. (Es.). (1986). *Writing culture: The poetics and politics of ethnography*. University of California Press.
- Connelly, M., & Clandinin, D. J. (1990). Stories of experience and narrative inquiry. *Educational Research*, 19(5), 2–14. <https://doi.org/10.3102/0013189X019005002>
- Das, V. (1995). *Critical events*. Oxford University Press.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (Eds.). (2000a). *Handbook of qualitative research* (2nd ed.). Sage.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2000b). Introduction: The discipline and practice of qualitative research. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (2nd ed., pp. 1–18). Sage.

- Derrida, J. (1999). *Monolingualism of the other: Or, the prosthesis of origin* (P. Mensah, Trans.). Stanford University Press.
- Figueroa, P. M. (2013). Risk communication surrounding the Fukushima nuclear disaster: An anthropological approach. *Asia Europe Journal*, 11, 53–64.
- Fisher, M. M. (2018). *Anthropology in the meantime*. Duke University Press.
- Fischer, M. M., & Abedi, M. (1990). *Debating Muslims: Cultural dialogues in postmodernity and tradition*. University of Wisconsin Press.
- Fischer-Rosenthal, W. (1995). The problem with identity: Biography as solution to some post-modernist dilemmas. *Comenius*, 15(3), 250–265.
- Flaherty, M. G., Denzin, N. K., Manning, P. K., & Snow, D. A. (2002). Review symposium: Crisis in representation. *Journal of Contemporary Ethnography*, 31(4), 478–516. <https://doi.org/10.1177/0891241602031004004>
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of culture*. Basic Books.
- Gill, T. (2014). Radiation and responsibility: What is the right thing for an anthropologist to do in Fukushima. *Japanese Review of Cultural Anthropology*, 15, 151–163. https://doi.org/10.14890/jrca.15.0_151
- Gruber, J. W. (1970). Ethnographic salvage and the shaping of anthropology. *American Anthropologist*, 72, 1289–1299. <https://www.jstor.org/stable/672848>
- Handelman, D. (1998). *Models and mirrors: Towards an anthropology of public event*. Berghahn Books.
- Handelman, D. (2006). Conceptual alternatives of ritual. In J. Kreinath, J. Snoek, & M. Stauberg (Eds.), *Theorizing ritual* (pp. 37–50). Brill Press.
- Handwerker, W. P. (2001). *Quick ethnography*. AltaMira.
- Hazaz-Berger, H. (2022) Multitopia: Searching for meaning in the Rothschild encampment during the summer 2011 social protest. In O. Mayseless & P. Russo-Netzer (Eds), *Search for meaning in the Israeli scene* (pp. 43–61). Oxford University Press.
- Hazaz-Berger, H., & Yair G. (2011). The social structure of the liquid self: Exploratory lessons from Israeli flight attendants. *Sociology*, 45, 992–1007. <https://doi.org/10.1177/0038038511416168>

- Holstein, J. A., & Gubrium, J. F. (1995). *Qualitative research methods: The active interview*. Sage.
- Holstein, J. A., & Gubrium, J. F. (2000). *The self we live by: Narrative identity in a postmodern world*. Oxford University Press.
- Hughes, J., King, V., Rodden, T., & Andersen, H. (1995). The role of ethnography in interactive systems design. *Interactions*, 2(2), 56–65. <https://doi.org/10.1145/205350.205358>
- Hymes, D. H. (1998). When is oral narrative poetry? Generative form and its pragmatic conditions. *Pragmatics. Quarterly Publication of the International Pragmatics Association (IPrA)*, 8(4), 475–500.
- Isaacs, E. (2012). The value of rapid ethnography. In B. Jordan (Ed.), *Advancing ethnography in corporate environments: Challenges and emerging opportunities* (pp. 92–107). Left Coast Press.
- Josselson, R. E., Lieblich, A. E., & McAdams, D. P. (2003). *Up close and personal: The teaching and learning of narrative research*. American Psychological Association.
- Kapferer, B. (2010). Introduction: in the event—toward an anthropology of generic moments. *Social Analysis*, 54(3), 1–27. <https://doi.org/10.3167/sa.2010.540301>
- Knoblauch, H. (2005). Focused ethnography. *Forum: Qualitative Social Research*, 6(3). <https://doi.org/10.17169/fqs-6.3.20>
- Kunnath, G. J. (2013). Anthropology's ethical dilemmas: Reflections from the Maoist fields of India. *Current Anthropology*, 54(6), 740–752.
- Lacan J. (1970). *The languages of criticism and the sciences of man: The structuralist controversy*. Johns Hopkins Press.
- Lieblich, A., Tuval-Mashiach, R., & Zilber, T. (1998). *Narrative research: Reading, analysis, and interpretation* (Vol. 47). Sage.
- Lincoln, Y. S., & Denzin, N. K. (Eds.). (1998). *Strategies of qualitative inquiry*. Sage.
- Lyotard, J. F. (1979). *The postmodern condition*. Manchester University Press.
- Marcus, G. E., & Fischer, M. M. (1996). *Anthropology as cultural critique: An experimental moment in the human sciences* (2nd ed.). University of Chicago press.
- Mayan, M. J. (2009). *Essentials of qualitative inquiry*. Left Coast Press.

- McAdams, D. P. (1993). *The stories we live by: Personal myths and the making of the self*. Guilford Press.
- McAdams, D. P. (1996). Personality, modernity, and the storied self: A contemporary framework for studying persons. *Psychological inquiry*, 7(4), 295–321.
https://doi.org/10.1207/s15327965pli0704_1
- McAdams, D. P. (2004). The redemptive self: Narrative identity in America today. In D. R. Beike, J. M. Lampinen, & D. A. Behrend (Eds.), *The self and memory* (pp. 95–115). Psychology Press.
- Millen, D. R. (2000). Rapid ethnography: Time deepening strategies for HCI field research. *In Proceedings of the 3rd conference on Designing interactive systems: processes, practices, methods, and techniques* (pp. 280–286). ACM Press.
- Morse, J. M., & Richards, L. (2002). *Readme first for a user's guide to qualitative methods*. Sage.
- Muecke, M. A. (1994). On the evaluation of ethnographies. In J. M. Morse (Ed.), *Critical issues in qualitative research methods* (pp. 187–209). Sage.
- Nagel, T. (1986). *The view from nowhere*. Oxford University Press.
- Peirce, C. S. (2009). *Writings of Charles S. Peirce: A chronological edition, Vol. 8: 1890–1892*. Indiana University Press.
- Pink, S., Morgan, J. (2013). Short-term ethnography: Intense routes to knowing. *Symbolic Interaction*, 36, 351–361. <https://doi.org/10.1002/symb.66>
- Ranabahu, N. (2017). "Rapid" but not "raid": A reflection on the use of rapid ethnography in entrepreneurship research. *Qualitative Research Journal*, 17(4), 254–264.
<https://doi.org/10.1108/QRJ-12-2015-0098>
- Rorty, R. (1989). *Contingency, irony, and solidarity*. Cambridge University Press.
- Rosenthal, G. (1993). Reconstruction of life stories: Principles of selection in generating stories for narrative biographical interviews. In R. Josselson & A. Lieblich (Eds.), *The narrative study of lives* (Vol. 1, pp. 59–91). Sage.
- Rosenthal, G. (1997). National identity or multicultural autobiography. In R. Josselson & A. Lieblich (Eds.), *The narrative study of lives* (Vol. 5, pp. 21–29). Sage.

- Rosenwald, G. C., & Ochberg, R. L. (1992). Introduction: Life stories, cultural politics, and self-understanding. In G. C. Rosenwald & R. L. Ochberg (Eds.), *Storied lives: The cultural politics of self-understanding* (pp. 1–18). Yale University Press.
- Slater, D. H. (2013). Urgent ethnography. In T. Gill, B. Steger, & D. H. Slater (Eds.), *Japan copes with calamity: Ethnographies of the earthquake, Tsunami, and nuclear disasters of March 2011* (pp. 25–49). Peter Lang.
- Stacey, J. (1988). Can there be a feminist ethnography? *Woman's Studies International Forum*, 11(1), 21–27. [https://doi.org/10.1016/0277-5395\(88\)90004-0](https://doi.org/10.1016/0277-5395(88)90004-0)
- Stewart, K. (1996). *A space on the side of the road: Cultural poetics in an "other" America*. Princeton University Press.
- Strathern, M. (2005). *Partial connection*. Rowman & Littlefield.
- Tyler, S. A. (1986a). On being out of words. *Cultural Anthropology*, 1(2), 131–137. <https://www.jstor.org/stable/656262>
- Tyler, S. A. (1986b). Post-modern ethnography: From document of the occult to occult document. In J. Clifford & G. E. Marcus (Eds.), *Writing culture: The poetics and politics of ethnography* (pp. 122–140). University of California Press.
- Taussig, M. (1987). *Shamanism, colonialism, and the wild man: A study in terror and healing*. University of Chicago Press.
- Turner, V. (1961). *Ndembu divination: Its symbolism and techniques*. Manchester University Press.
- Turner, V. (1977). *The ritual process: Structure and anti-structure*. Cornell University Press.
- Van Gennep, A. (2004). *The rites of passage* (M. B. Vizedom & G. L. Caffee, Trans). Psychology Press. (Original work published 1909)
- Wolcott, H. F. (1999). *Ethnography: A way of seeing*. Alta Mira Press.
- Yamashita, S. (2012). The public anthropology of disaster: An introductory note. *Asian Anthropology*, 11(1), 21–25.